

۶- ابوالهیجان روادیکی از افراد معروف خاندان است که اصلاً تازی بوده و سپس کرد شده‌اند و پس از انقراض مسافریان (در حدود ۳۷۳ = ۹۳۸) تا حمله سلجوقیان (۱) سلسله اصلی شهریاران آذربایجان را تشکیل داده‌اند. پایتخت روادیان تبریز بوده اما اقطاع اول این خاندان اهر بوده است و یعقوبی (تاریخ ص ۶۴۶-۷) یقین دارد که حکمران آنجا بزین‌المهلبی (در حدود اواسط قرن ۸ میلادی) مقدار زمینی را که از تبریز تا البتد بود بروادین‌المثنی‌الازدی تخصیص داد. موضع اخیر که باقامتگاه بابک معروف شده است در نزدیکی کوه هشتادسر در برآمدگی شرقی قراجه داغ بود و اهر (که اکنون نیز حاکم نشین قراجه داغ است) در اندرون این منطقه بوده است. ده ورزقان (بفتح باضم زاء) نزدیک ۳۵ کیلومتری رود اهر است.

۷- موضوع ابوالقاسم جیدانی (الجیدانی) مانند آنست که در بند ۳ آمده است. در نسخه دیگر «الجیدانی» نوشته شده که دوخویه آنرا به «الخیزانی» برگردانده است. ابودلف بی‌شک بتام «جندان» بدان اشاره میکند هر چند این قسمت از روایت وی را با احتیاط باید تعلق کرد. در آثار بیشتر از مؤلفان قدیم اسلامی خیزان (بلاذری ص ۲۰۵، ۲۰۶-۷) و جیدان (مسعودی ج ۲ ص ۷) و اشکال مشابه آن مانند خیداق آمده که مردمی از داغستانند و بلافاصله در شمال در بند زندگی میکنند. راستست که در حوادث سال ۳۴۴ = ۹۵۵ مسکویه (ج ۲ ص ۱۶۱) بلشکر گشی مرزبان در ناحیه «الباب» (یعنی در بند) اشاره میکند، اما بسیار بعید می‌نماید که وی توانسته باشد مردمی را که در پشت «دروازه» در بند بوده‌اند فرمانبردار خود کرده باشد. وجود خیزان (جیدان، جندان؟) در جنوب رشته کوه‌های قفقاز مطلبیست که از کتاب ابن خردادبه (ص ۱۲۳-۴) برمی‌آید و وی می‌گوید محل وقوع داستان موسی و خضر پیامبر را (قرآن سوره ۱۸ آیه ۵۹ - ۸۱) در شروان نشان بدهد «صخره همان صخره شروان و در همان دریای کیلان و در همان ده باجروانست» (۲) و هنگامی که بآن جوان برخوردند

(۱) رجوع بکتاب مطالعات من ص ۱۶۷.

(۲) باجروان به معنی بازارگاه اسم عامست. بهرین باجروان در جنوب

ارس بر سر راه اردبیلست: اما شاید منظور این افسانه‌چای دینگری نزدیک شروان باشد. نخستین جایی که ازین جای شگفت سخن رفته در عبارت مجمع‌البحرین (قرآن سوره ۱۸ آیه ۵۹) است، به معنی جایی که در دریا و دو رود بهم می‌پیوندند که علما آنرا به معنی ملتقای رود کور و ارس گرفته‌اند، رجوع شود باین خردادبه ص ۱۷۵ رجوع کنید بمقاله مینورسکی بعنوان موغان در دائرة المعارف اسلام (ذیل).

و او (خضر) وی را کشت این واقعه در ده خیزان (نسخه بدل: حیران ، یاقوت ج ۳ ص ۲۵۲ خیزان) روی داده. نیز رجوع کنید بنزهة القلوب ص ۹۰ : خیزان ، چندان) ، صخره‌ای که درین جا ذکر آن هست شاید همان بش بر مق (نزدیک ۷۰ کیلومتری شمال بادکوبه در ناحیه ساحلی) باشد که ده خضر زنده (۱) در نزدیکی آنست . در اندک فاصله‌ای تا آنجا دهی هست بنام خیزی و می توان نام آنرا باخیزان (یا معلوم یا مجهول) سنجید . با این همه هیچ اطلاعی نیست که ناحیه مستقل معتنا بهی درین سرزمین در دوره اسلامی وجود داشته باشد .

از سوی دیگر در خط سیر ابودلف خندان (که بسیار ممکنست معرف همان کلمه‌ای باشد که این حوقل نقل کرده است) از میان خچن و البندین (۲) پای تخت بابک واقعست. اگر این خط سیر ساختگی نباشد می توان این جا در کرانه راست ارس در ناحیه‌ای که امروز بنام جبرائیل (۳) است دانست .

۸- پسران الدیرانی حکمرانان واسپوراکن (ناحیه وان) و از خاندان ارتسرونی اند . در ۳۴۴ = ۹۵۵ امیری که حکمرانی داشت ابوسهل همزسپ (۹۵۳-۹۷۲) خوانده می شد که پس از برادرش در نیک آشوت (۹۳۷-۹۵۳) جانشین او شده است . هر دو از خاندان گریگور در نیک (در زبان تازی الدیرانی) (۸۷۴-۸۸۶) بودند. اشاره باوضاع و احوالی که بدان مناسبت دیسم را تسلیم کرده اند وقت این حوقل را می رساند .

۹- « پسران سنباط » مسلماً با گراتیان ارمنی شهر آنی اند . این حوقل خود (در بندهای الف و ب) بسمیات شهید (۸۹۰ - ۹۱۴) اشاره می کند ، نوه او آشوت رحیم (اولورمدز Olormadz) در ۹۵۲ -

(۱) اینجا يك نشانه مرزی برجسته و مشخصی هست و در ۱۹۴۸ يك کتیبه لائینی از دسته ساهیان ۱۲ نولمیتاتا Legio XII Fulminata در نزدیکی آن یافته اند رجوع کنید مجله تاریخ قدیم Vestnik drevney istorii شماره ۱ ص ۱۷۷

(۲) که در جنوب ارس نزدیک هسادس رود (در میان واحی هوراند و کلسر و گرمادور) .

(۳) در حدود ۸۳۵ میلادی امیری برسا بنام عیسی بن بوسف (یا ابن اصطفا- بوس زبرا مادرش خواهر اصطفا بوس بود) درین جا بوده است درباره وی و قلمرو او رجوع کنید بصحیفه ۱۵۴ ، من نتوانستم نام جانشینان او را معین کنم.

۹۷۷ فرمانروایی داشته است. مبلغی که با گراتیان تعهد کرده اند پرداختند و به میزان ده درصد از مبلغی که در اصل قید شده بود کمتر بود باغلب احتمال پولی بوده است که برای حفظ امنیت خرج می کرده اند و با گراتیان این مبلغ را برای پاسبانی راهپای داخلی دیلمیان می پرداخته اند. از تاریخ شروان (رجوع کنید بمطالعات من ص ۱۰ - ۱۱) چنین برمی آید که مرزبان يك پادگان دیلمی در دوین داشته است و آشوت پیهوده کوشید این شهر را بگیرد.

۱۰ - خاچین ضبط خوبی ازخچن (در ارمنی خچنک) است و بجز آنست که طبری خاشن ضبط کرده است.

پرفسرای . آ. ارپلی I. A. Orbeli (۱) می نویسد که امیر نشین سابق سیونیک در ۱۱۶۶ از میان رفت و «درین هنگام ایالت کوچک ارتسخ یا خچن امیر نشین شد. نام اخیر مسکنست از نام دژی آمده باشد. مرکز این امیر نشین که ظاهرا جزیری از آلپانیای قدیم (الوانک) بود سوزه رود خچناجور (امروز خچن چای) و قسمتی از ترتر (سابقا بدو فتحه و امروز بدو کسره) بوده است. این ناحیه جزو اراضی بخش امروزی جوانشیرست. دروضع کنونی جغرافیای تاریخی ارمنستان تقریبا محالست مرزهای آنرا معین کرد، زیرا که در ظرف جنگهای تفریبا دایمی مرزها را کرارا تغییر داده اند.

باین نکته باید افزود که در منابع اسلامی صریحا بوجود قطعاعداری درخچن که پیش ازین در قرن دهم بوده است اشاره کرده اند.

در بند ۳ از هویت سنحاریب پرسواده که نام بامسمای او دلیل مهم هویت اوست بحث کرده ایم. میدانیم که زن بیوه آخرین امیر سلسله مهرانی دخترش سیرم را بمقدجد سنحاریب درخچن در آورد. گفته اند که وی از شاخه خاندان سیونی (۲) بوده است و جلیم را گرفته، اما خچن نیز ظاهرا از آن وی بوده است (۲). باین همه در بند ۱۰ از سنحاریب خچنی دیگری (؟)

(۱) در مقاله ای بعنوان «حسن جلال شاهزاده خچن Hasan Jalal, Knyaz

khachensky» در کارنامه فرهنگستان علوم امپراطوری Izvestiya

Imper. Akad nauk ۱۹۰۹ ص ۴۰۵

(۲) مگر اینکه برای دیدار زن خود که بنا بود با او ازدواج کند، آماجارت

بوده باشد رجوع کنید بصحیفه ۰۵۲۲

که خراج کمتری بر زبان می‌داده است آگاهی داریم. ممکنست انسان گمراه شود و تصور کند که ابن حوقل در یادداشت‌هایی که به‌عجله بر میداشت (رجوع کنید بنید ۱) دوباره يك امير بخت کرده باشد. با توجه باختلاف میزان خراج ممکنست کسی تصور کند که يك نفر باج گزار برای دو اقطاع مختلف (جلم و خچن) باج می‌داده باشد.

سبب اینست که در فهرست خراج خچن نامی از اسب برده شده اینست که قراباغ اسبهای نژاده داشته است. در قرن سیزدهم شوهر ملکه تمار گرجستان بنام داوید سوسلان دژ جارمانام را با يك ده در بپهای يك اسب از دست داد که از واختانگ از خچن آورده بودند (رجوع شود بتاریخ گرجستان بروسه ج ۱ ص ۴۴۱).

۵ - نتیجه

الف - اصطلاحات فنی

هنوز معانی اصطلاحات فنی راجع بخراج دوره اسلامی چنانکه باید معلوم نیست و ترجمه اصطلاحات مالی را که ابن حوقل بکار برده میتواند تنها بعنوان آزمایش بکار برد. من اصطلاحات فنی را که ابن حوقل بکار برده نقل کرده‌ام و برای ترجمه آنها از آزمودگی کسانی که متون مانند آنها چاپ کرده‌اند بهره‌مند شده‌ام (فهرست دوخویه در مجموعه جغرافیاهای تازی ج ۴، فهرست طبری، فهرست لغات و اصطلاحاتی که آمدروز Amedroz از کتاب الوزرای هلال الصابی نقل کرده است).

الف - الزمه - آنچه جداگانه وصول کنند (طبری).

ب - اموال - درآمد (شاید همدی)، دوخویه ج ۴ ص ۳۵۷.

پ - الطاف - عطایا و هدایا.

ت - ضریبه - بنا بر کتاب دوخویه ج ۴ ص ۲۸۵ بمعنی اخص درآمد، بمعنی وصولی نیست بلکه بیشتر بمعنی «خراج» است زیرا میتواند آنرا بطرق مختلف پرداخت، فی‌المثل از طریق عوارض گمرکی (عوارض وصولی مختلف، مخصوصاً راهداری).

ب - دیوان - اداره درآمدها.

ج - جبا سات - دوخویه ج ۴ ص ۲۰۲ پیشنهاد می‌کند «خراج پیش بینی

نشده» و طبری: جبا و اجتبا، خراج وصول شده، من این اصطلاح را نه بدان درجه از قطعیت ترجمه میکنم «امانات».

ج- جزیه - مالیات سرانه ایست که غیر مسلمانان می پرداختند و مقدار آنرا بنا بر قرارداد های مخصوصی که مینوشتند معین میکردند (رجوع کنید با اصطلاح مقاطعات).

ح- لوازم «خراج اضافی» دوخویه مجموعه جغرافیاهای تازی ج ۳ ص ۳۴۸: خراج های مختلف.

خ- مقطعه - «مال الاجاره» که بدین وسیله سر کرده ای کسی را در قلمرو بشرط پرداخت سرانه سالانه می گماشت، دوخویه ج ۲ ص ۳۲۹: قراردادی که بنا بر آن ناحیه معینی را از قلمروی بکسی میسپردند بشرط آنکه مالیات سرانه را بردارد. من تصور نمیکنم که این کلمه را درین مورد بمعنی فنی دقیق خود بکار برده باشند؛ هم چنانکه در کتاب ابن حوقل ص ۲۱۶ (چاپ کریمس ص ۳۰۲) چنین آمده: الفوائین التي هي المقاطعات، یعنی مبلغ معینی از مالیات که بنا بر ارزش قانونی (عبره) در هر سال قمری بر آورد میشد. رجوع کنید بمقاله کل. کاهن Cl. Cahen بعنوان «تکامل اقطاع» L' évolution de l'iqta' در مجله آنال Annales (ل. فبور L. Febvre) چاپ ۱۹۵۳ - ص ۲۹ و ۴۶ و کتاب آ.ک.س. لامبتون A.K.S. Lambton بعنوان «مالک و دهقان» Landlord and Peasant چاپ ۱۹۵۳ ص ۳۳.

د- موافقات - (کریمس شاید پیروی از دوزی Dozy این کلمه را از موافقات بدینگونه اصلاح کرده است) معنایی مانند مقاطعات دارد هر چند دومی بیشتر افاده معنی خدمت را میکند و حال آنکه اولی شرایط مالی را که طرفین برقرار میکردند میرساند.

ذ - رسوم - بنظر میرسد بمعنی مالیاتی که معمولاً وصول میشود «مطالبات» بکار رفته باشد. دوخویه ج ۴ ص ۲۴۶ آنرا مبادل با خراج میداند. ر- قانون - مساحت املاک مزدورعی و عواید معینی بر آن، دوخویه ج ۴ ص ۳۳۳: باز دید زمین برای تعیین مبلغ مابت مالیاتی که باید دریافت کرد.

ز- توابع «مالیات اضافی»، طبری: توابع الخراج، خراجی علاوه بر خراج معمولی، شاید هم بمعنی صدقی چندی باشد که بنفع تحصیلداران خراج (معامره در کتاب هلال صابی) میفرودده اند.

ب- مقدار پرداخت.

تنها در مورد واسه بوراکن ابن حوقل میگوید که خراج هر سال پرداخته

میشد ، اما هم چنانکه دوخویه هم می پذیرد پرداخت همه خراجها هم بر مبنای سالیانه بوده است. خراج هر سال را در صورتی که دینار را (که در میان وایوتس دزور و اهر نقلی کرده اند) بدرهم (بمیزان یک دینار در برابر ۱۵ درهم ، رجوع کنید بکتاب الخراج قدامه ص ۲۴۹) (۱) تسعیر کنیم چنین بوده است:

۱۰۰۰۰۰۰	شروان (۲)
۴	شکی
۳۰۰۰۰۰	الربع
۲۰۰۰۰۰	قبله (۲)
۵۰۰۰۰۰	وایوتس دزور
۷۵۰۰۰۰	اهرو و رزقان
۷۵۰۰۰۰	جیدان (خیزان؟)
۱۰۰۰۰۰	واسپوراگان
۲۰۰۰۰۰۰	باگراتیان
۱۰۰۰۰۰۰	خپن
<hr/>	
(۳) ۵۷۵۰۰۰۰	

(۱) هم چنین در کتاب مسکویه ج ۲ ص ۳۴ در حوادث سال ۳۳۲ = ۹۴۳ ، ابن حوقل ص ۱۴۶ (چاپ کریمس ص ۲۱۸) برای سال ۳۵۸ = ۹۶۸ ، رجوع کنید بکتاب ۱ دوری تاریخ العراق ص ۲۲۲ .

(۲) منکشاہ (۱۰۷۲-۱۰۹۲) کوشید که از شروانشاه فریبرز ۷۰۰۰۰ دینار بگیرد ، اما این کمک واعانه ندرجا به ۴۰۰۰۰ دینار تنزل کرد ، رجوع کنید بکتاب بنداری ص ۱۴۰ - بنا بر گفته نسوی ص ۱۶۰ ، ۱۷۵ مبلغ اصلی ۱۰۰۰۰۰ دینار بوده است اما در ۶۲۲ = ۱۲۲۵ جلال الدین خوارزمشاه از شروانشاه خواست که ۵۰۰۰۰ بپردازد و سپس این مبلغ به ۲۰۰۰۰ دینار تنزل کرد. تعیین ارزش حقیقی این مبلغهای اسمی با توجه ببهران بهای نقره در قرن دوازدهم دشوار است ، رجوع کنید بکتاب ۱ . پاخومووف Palkhomov به عنوان بول گرجستان Moneti Gruzii چاپ ۱۹۱۰ ص ۷۹ ، ۱۱۸ .

(۳) بنا بر تخمینی که بارثولد Barthold چهاردهم در یک روبل حساب کرده این مبلغ معادل ۱۴۳۷۵۰۰ روبل یا بیش از ۱۴۰۰۰۰۰ پوند انگلیسی (پنرخ پیش از ۱۹۱۴) میشده است.

حتی با توجه بی اطلاعی درباره شکی و افزودن عطایای اتفاقی باز جمع خراج از ده میلیون درهمی که این حوقل بعنوان درآمدهای مرزبان آورده بسیار کمترست. بنابراین یا باید چنین پنداشت که صورت‌جهایی که جزیه می‌دادند کامل نیست یا اینکه این فهرست تنها شامل خراجچیت که رعایای مستقیم وی پرداخته‌اند، عقیده نهایی من اینست که جمع جزیه ممکنست از جمع خراجها جداگانه باشد.

اما درباره خراج اران و ارمنستان و آذربایجان که بمبلغ ۵۰۰۰۰۰ دینار (هفت میلیون و نیم درهم) تخمین شده است این قلم که در پایان بندت افزوده شده چنان می‌نماید مربوط بزمانی باشد که این سه ایالت را حکمرانانی که از بغداد مامور می‌شده‌اند اداره می‌کرده‌اند.

بنابر گفته قدامه حدوسط درآمد (ارتفاع) آذربایجان (۱) ۴ میلیون و نیم درهم و از آن ارمنستان (که اران جزو آن بوده) (۲) چهار میلیون درهم و روی‌هم‌رفته بهشت میلیون و نیم درهم می‌رسیده است و این مبلغ نزدیکست بآنچه این حوقل آورده است. چنان می‌نماید که قدامه کتاب خود را اندکی پس از ۳۱۶ = ۹۲۸ (رجوع کنید بمقدمه درخوبه ص ۱۰) نوشته باشد، اما بنابر گفته فن کرمر Von Kremer ماخذ او بزمانی بسیار قدیم‌تر (در حدود ۲۰۴ = ۸۱۹) (۳) می‌رسد و بودجه معروف بعدی (متعلق بسال ۳۰۶ = ۹۱۸) این عقیده را بنهن می‌نشانند که بازار درآمدها اندکی کساد شده بوده است. درحقیقت میبایستی درآمدها تا مقدار فراوانی بستگی باوضاع و احوال داشته باشد. هنگامی که در

(۱) قدامه در ص ۲۴۴ ولایات آذربایجان را چنین می‌شمرد: اردبیل، جابران (ظاهراً ناحیه جنوب دریاچه ارومیه) و ورنان (در کنار ارس) و علاوه می‌کند که مرکز آن برذعه بوده است. یعقوبی در جغرافیای خود در مجموعه جغرافیای تازی ج ۷ ص ۲۷۴ خراج آذربایجان را بالغ بر ۴ میلیون درهم میداند.

(۲) قدامه در ص ۲۴۶ ولایات آذربایجان را چنین می‌شمارد: جرزان (گرجستان)، نیل (دوین)، برزند، سراج‌طیر (شیرک و نیک)، باجنیس (یزونیک)، ارچیش، خلاط، سیسجان (سیونیک)، اران، فالیقالا (ارز روم)، بسفرجان (واسپوراگان) باحاکم نشین آن در اشوا (نخجوان).

(۳) رجوع کنید بکتاب قدامه ص ۲۳۶ سطر ۲۰، نیز رجوع کنید باشاره میر عادی درباره مراکز اداری (حصه) آذربایجان در برذعه و از آن ارمنستان - در نخجوان.

۲۹۹ = ۹۰۸ یوسف بن ابی الساج بهکمرانی خود نشست (۱) مجموع
خراجهای سالانه او به ۱۲۰۰۰۰ دینار (یک میلیون و هشت یک میلیون
درهم) رسید و پیش از آن در حدود ۲۹۹ = ۹۱۲ یوسف کوشید که این
مسئولیت را بگردن نگیرد.

در هر حال رقمی که ابن حوقل بعنوان عواید کلی می دهد باید
متعلق به آخذی جداگانه باشد که اصلاً با مآخذ زمان مرزبان ربطی
نداشته است .

ج- فایده کلی این قسمت‌ها

۱- با قبول اینکه این فهرست سند اصلی نیست بلکه احتمال می رود
یک رشته اقلام وارقامی باشد که به جغرافیا نویس ما ابلاغ یا تقریر شده، باز
باید آنرا تصویرگرانهایی از اوضاع سیاسی ناحیه‌ای دانست که درباره
آن آگاهی کافی نداریم .

۲- با توجه به کمیابی بسیار آمار مالی قرن دهم اطلاعات ابن حوقل از
دو جهت شایان توجه است ، یکی از لحاظ نمایاندن روشهای سیاسی و مالی و
دیگر از لحاظ تعیین اهمیت نسبی این امیرنشین‌ها (۲) .

۳- امیدست که این تشخیص‌ها برای تاریخ نویسان محلی که در
مآخذ مسیحی کار میکنند سودمند باشد. کسانی مانند اشخانیق از مردم
شکی و سنحاریب پرسواده چنان می نمایند که شایسته بررسی بوسیله منابع
گرجی و ارمنی باشند .

(۱) بگفته طبری ج ۳ ص ۲۲۸۴ «درمراغه و آذربایجان» و بگفته ابن-

الاثیر ج ۸ ص ۴۲ نیز «در ارمنستان» رجوع کنید بکتاب فن کرمر Von Kremer
بعنوان «بودجه درآمدهای سال ۳۰۶ هجری» Jahre 306 H چاپ ۱۸۸۷ ص ۲۹۹ .

(۲) شپولر Spuler در کتاب سابق الذکر ص ۶۷ در فصلی خود درباره
مالیات جدول ابن حوقل را تنها برای نشان دادن جزیه شروان نقل کرده است. اشاره
غازاریان در باره عبادات ابن حوقل ناقصست ، رجوع کنید بمقاله او بعنوان

Zeit-f. arm Philologie در Armenien unter d. arab Herrschaft

۱۹۰۳ ج ۳/۲ ص ۲۰۵ .

روی صورتی تجزیه و تحلیل ما کاری مقدماتی برای نشر تاریخ قرن
یازدهم شروانست (۱) .

تکمیه

هنگامی که چاپ این کتاب پایان رسیده بود آقای محمدجواد مشکور
استاد دانشمند و پرکار و دقیق دانشگاه تبریز ترجمه‌ای از کتاب «الفرق
بین الفرق» تالیف ابومنصور عبدالقاهر بن طاهر بغدادی در گذشته در ۴۲۹
را بعنوان «تاریخ مذاهب اسلام یا ترجمه الفرق بین الفرق» در تبریز ۱۳۳۳
انتشار داد. در صحایف ۲۷۵ - ۲۷۶ و ۲۹۶ این ترجمه در متن و حواشی
مطالبی درباره بابك و خرم‌دینان هست و آنچه را در متن آمده است پیش
ازین آورده‌ام. از متن تازی کتاب نخست چاپ بسیار پر غلطی بدست‌یاری
محمد بدر در قاهره و بار دیگر بدست‌یاری محمد زاهد بن الحسن الکوثری
در قاهره در ۱۳۶۷ = ۱۹۴۸ چاپ کم غلط‌تری انتشار داده‌اند. عبدالرزاق
ابن رزق الله بن ابی بکر بن خلف راسعنی مختصری ازین کتاب ترتیب داده که
بنام «مختصر کتاب الفرق بین الفرق» بدست‌یاری فیلیب حتی در ۱۹۲۴ در
قاهره چاپ شده است. در چاپ اول (ص ۲۵۱) در پایان کار بابك گفته
شده است: «اخذ بابك واخوه اسحق بن ابراهیم» و در چاپ دوم (ص ۱۶۱)
نیز عیناً چنین آمده است. در نسخه مختصر آن (ص ۱۶۳) نیز چنینست و از
این‌جا معلوم می‌شود که این خطا از ناشران نیست بلکه از مؤلف کتابست
و ابومنصور بغدادی که از مآخذی این مطلب را درباره بابك نقل کرده
است بجای اینکه عبارت را «اخذ اسحق بن ابراهیم بابك واخوه» بنویسد
یعنی اسحق بن ابراهیم مر بابك و برادرش را گرفت همان کرده و عبارت
راست تر «اخذ بابك واخوه اسحق بن ابراهیم» نوشته که معنی روشن‌تر
آن اینست که بابك و برادرش اسحق بن ابراهیم گرفتار شدند و حال آنکه در همه
مراجع دیگر نام برادر بابك را که گرفتار شده عبدالله نوشته‌اند و قطعاً پدر
بابك ابراهیم نام نداشته است و اسحق بن ابراهیم درین مورد همان مرد معروف

(۱) رجوع کنید بصحیفه ۱۴۸ یادداشت شماره (۱) فصول راجع بشروان
و الباب در فصل مربوط بشهادیان گنجة کتاب من بعنوان «مطالعات در تاریخ فغاز»
Studies in Caucasian History چاپ ۱۹۵۳ تکمیل می‌کند

از خاندان مصعبی، یا طاهر است که صاحب شرطه بغداد و از مردان نامی دربار معتصم بود و معتصم او را زمانی به جنگ با بک فرستاد و تازه با بک و برادرش را وی اسیر نکرد و افشین گرفتار کرد، چنانکه بتفصیل در صحایف گذشته این کتاب از روی مآخذ معتبر آورده ام. پس این نکته بکلی نادرست است که برادر با بک اسحاق بن ابراهیم نام داشته باشد. ابو منصور بغدادی باز جای دیگر (ص ۱۶۸ از چاپ اول و ۱۷۱ از چاپ دوم) همین خطای خود را مکرر کرده و پس از ذکر گرفتاری و مصلوب شدن با بک گوید: «ثم اخذ اخوه اسحاق و صلب ببغداد» و در مختصر کتاب نیز چنینست و فیلبی حتی در حاشیه ص ۱۷۳ افزوده است «اسحاق بن ابراهیم اخو با بک و سبی اتباعه «اسحاقیه» و آقای مشکور هم بدان اعتماد کرده و در حاشیه ترجمه خود گفته است: «اسحاق بن ابراهیم برادر با بک و پیروان او را اسحاقیه گویند (حتی)» و حال آنکه در هیچ جای دیگر ذکری ازین نیست که برادر با بک فرقه مخصوصی از پیروان داشته که آنها را اسحاقیه گفته باشند و آنچه فیلبی حتی درین زمینه افزوده از خود ساخته است. این نکته بدلا یلی که گذشت قطعاً نادرستست و با همه مراجع دیگر میانتهی سخت آشکار دارد.

نکته دیگر که باید بر آنچه پیش ازین گذشت افزود اینست که ابو-العباس احمد بن یحیی بن جابر بلاذری در کتاب معروف «فتوح البلدان» چاپ لیدن ص ۳۲۹-۳۳۰ در باره برزند مینویسد: «برزند قریه ای بود و افشین حیدر(?) بن کاوس عامل امیر المؤمنین المعتصم بالله در آذربایجان و ارمنستان و جبل در زمان جنگ با با بک خرمی کافر آنها لشکر گاه ساخت و دوی کرد». جای دیگر (ص ۳۴۰) که سخن از مازینار بمیان آورده است دو پایان کارش میگوید «در سرمن رای با بک خرمی بر عقبه ای که و بر روی مجلس شرطه است بدار آویخته شده».

زبان روسی هم کتابی جدا گانه در باره با بک تألیف نومارا Tomara نوشته شده که در مسکو در ۱۹۳۶ انتشار داده اند. شنیده ام آقای ابوالقاسم پرتو اعظم هم نمایشنامه ای در باره با بک نوشته و چاپ کرده است.

طهران ۲۲ مرداد ماه ۱۳۳۳

مهمترین مراجع درباره بابك و خرم دینان

(دو رقمی که در برابر نام مؤلفان گذاشته شده نماینده سال ولادت و مرتبه آنها و یک رقم نماینده سالی رحلت آنهاست و رقمی که در برابر نام کتابها آمده نماینده سال تألیف آنهاست).

۱- کتابهای تازی بترتیب زمان مؤلف

- ۱) امام ابو محمد عبدالله بن مسلم بن قتیبه دینوری (۲۱۳-۲۷۶) - کتاب المعارف - چاپ گوتینگن ۱۸۵۰ - چاپ قاهره ۱۳۰۰ - چاپ قاهره ۱۳۵۳ = ۱۹۳۴
- ۲) ابوالعباس یا ابوالحسن یا ابوجعفر و یا ابوبکر احمد بن یحیی بن جابر ابن داود بلاذری بغدادی (۲۷۹) - فتوح البلدان - چاپ لیدن ۱۸۶۳ - ۱۸۶۶ ، چاپ قاهره ۱۳۱۹ = ۱۹۰۱
- ۳) ابوالفضل احمد بن طاهر بن فضل، ابن طیفور خراسانی بغدادی (۲۰۴-۲۸۰) ، کتاب بغداد، چاپ لایپزیگ ۱۹۰۸ - چاپ قاهره بی تاریخ .
- ۴) احمد بن ابی یعقوب بن جعفر بن وهب بن واضح کاتب عباسی یعقوبی معروف بابن واضح (۲۸۴) - کتاب البلدان چاپ لیدن ۱۸۶۰-۱۸۶۱ ، چاپ لیدن ۱۸۹۲ - چاپ نجف ۱۳۳۷ = ۱۹۱۸
- ۵) ابوحنیفه احمد بن داود بن ونند دینوری (۲۸۲ یا ۲۹۰) - اخبار الطوال چاپ لیدن ۱۸۸۸ - ۱۹۱۲ ، چاپ قاهره ۱۳۳۰ .
- ۶) ابوالقاسم عبیدالله بن احمد بن خرداذبه (۲۱۱ - حدود ۳۰۰) - کتاب المسالك والممالك (۲۳۲ و ۲۷۲) ، چاپ لیدن ۱۸۸۹ = ۱۳۰۶
- ۷) ابوبکر احمد بن محمد بن اسحق بن ابراهیم همدانی ابن الفقیه (اواخر قرن سوم) - مختصر کتاب البلدان (پس از ۲۷۹) - چاپ لیدن ۱۸۸۵

- (۸) ابو جعفر محمد بن جریر بن یزید بن خالد طبری آملی (۲۲۴-۳۱۰) -
تاریخ الامم والملوک (۳۰۲) ، چاپ لیدن ۱۸۷۶-۱۹۰۱ ، چاپ قاهره
۱۳۳۶ ، چاپ قاهره ۱۳۴۸
- (۹) امام ابو الحسن اسمعیل اشعری (۳۲۴) - مقالات الاسلامیین واختلاف
المصلین ، چاپ استانبول ۱۹۲۹-۱۹۳۳
- (۱۰) ابو الحسن علی بن حسین بن علی مسعودی (۳۴۵ یا ۳۴۶) - کتاب التنبیه
والاشراف ، چاپ لیدن ۱۸۹۴ ، چاپ قاهره ۱۳۵۷ = ۱۹۳۸
مروج الذهب ومعادن الجواهر ، چاپ بولاق ۱۲۸۳ ، چاپ پاریس ۱۸۶۱ -
۱۸۷۱ ، چاپ قاهره ۱۳۰۲-۱۳۰۴ ، چاپ قاهره ۱۳۰۳ ، چاپ پاریس
۱۹۱۴ ، چاپ پاریس ۱۹۲۹ ، چاپ قاهره ۱۳۴۶ ، چاپ قاهره ۱۳۵۷
- (۱۱) مطهر بن طاهر مقدسی (اواسط قرن چهارم) ، کتاب البدع والتاریخ
(۳۵۵) - چاپ پاریس ۱۸۹۹-۱۹۰۶
- (۱۲) قاضی ابو علی المحسن بن ابی القاسم علی بن محمد بن ابی الفهم داود بن
ابراهیم بن تمیم تنوخی (۳۲۷ یا ۳۲۹-۳۸۴) جامع التواریخ المسمی
بنشوار المحاضرة و اخبار المذاکره ، چاپ لندن ۱۹۲۱ ، چاپ دمشق
۱۳۴۸ - ۱۳۵۱
- (۱۳) ابو الفرج محمد بن اسحاق بن ابی یعقوب ندیم وراق بغدادی ، ابن الندیم
(حدود ۳۸۵) - کتاب الفهرست یا فهرس العلوم (۳۷۷) چاپ لایپزیگ
۱۸۷۱-۱۸۷۲ ، چاپ قاهره بی تاریخ .
- (۱۴) ابو عبدالله محمد بن احمد بن یوسف کاتب خوارزمی (۳۸۷) ، مفاتیح
العلوم ، چاپ لیدن ۱۸۹۵ ، چاپ قاهره بی تاریخ .
- (۱۵) ابو القاسم محمد بن حوقل ضبی بغدادی موصلی ابن حوقل (اواسط
قرن چهارم) کتاب المسالك والممالك (۳۶۷) چاپ لیدن ۱۸۸۰
کتاب صورة الارض - چاپ لیدن ۱۹۳۸-۱۹۳۹
- (۱۶) ابو اسحاق ابراهیم بن محمد کرخی فارسی اصطخری (اواسط قرن
چهارم) صور الاقالیم ، چاپ گوتا ۱۸۳۹ .
- مسالك الممالك ، چاپ لیدن ۱۸۷۰-۱۸۹۴ ، چاپ لیدن ۱۹۲۷
- (۱۷) شمس الدین ابو عبدالله محمد بن احمد بن ابی بکر البناء مقدسی بشاری
نیمه دوم قرن چهارم) ، احسن التقاسیم فی معرفة الاقالیم ، چاپ لیدن

- ۱۸۷۷ ، چاپ کلکتہ ۱۸۹۷ - ۱۹۰۱ ، چاپ لندن ۱۹۰۶
- (۱۸) امام احمد بن محمد بن یعقوب مسکویہ خازن وازی اصفہانی (۴۲۱) ،
تجارب الامم و تعاقب الہمم (۳۶۹) ، چاپ لندن ۱۹۰۹ - ۱۹۱۷ ، چاپ
قاہرہ ۱۳۳۲ = ۱۹۱۴
- (۱۹) ابو منصور عبدالقادر بن طاہر بغدادی (۴۲۹) ، الفرق بین الفرق ،
چاپ قاہرہ بی تاریخ ، چاپ قاہرہ ۱۳۶۷ = ۱۹۴۸ ، رجوع کنید
بشمارہ ۳۰ و ۶۸
- (۲۰) یحیی بن سعید بن بطریق انطاکی (۴۵۸) ، تاریخ مجموع (۴۰۷) ،
چاپ بیروت ۱۹۰۹
- (۲۱) قاضی ابوالقاسم صاعد بن احمد بن عبدالرحمن بن محمد بن صاعد
درطبی اندلسی طلیطلی معروف بقاضی صاعد (۴۲۰ - ۴۶۲) ، طبقات
الامم ، چاپ بیروت ۱۹۱۲
- (۲۲) ابوالمظفر شافعی بن طاہر بن محمد اسفرائینی (۴۷۱) ، التبصیر
فی الدین و تمییز الفرقة الناجیة من الفرق الہالکین ، چاپ قاہرہ
۱۳۵۹ = ۱۹۴۰
- (۲۳) ابوالقاسم حسین بن محمد بن المفضل بن محمد واثب اصفہانی (۵۰۲) -
محاضرات الادباء و محاورات الشعراء و البلاغاء ، چاپ بولاق - ۱۲۸۴ ،
۱۲۸۷ ، چاپ قاہرہ (در حاشیہ ثمرات الاوراق ابن حجرہ حموی) -
۱۳۰۵ ، چاپ قاہرہ ۱۳۱۰ ، چاپ قاہرہ ۱۳۲۴ ، چاپ قاہرہ ۱۳۲۶
- (۲۴) ابوالفتح محمد بن ابی القاسم عبدالکریم بن ابی بکر احمد شہرستانی
اشہری (۴۶۷ - ۵۴۸) - کتاب الملل والنحل ، چاپ لکنہو ۱۲۶۳ ،
چاپ قاہرہ ۱۲۸۸ ، چاپ طہران ۱۲۸۸ ، چاپ لندن ۱۸۴۲ ، چاپ قاہرہ
۱۳۱۷ (در حاشیہ کتاب الفصل ابن حزم) ، چاپ لندن ۱۹۲۸ ، چاپ
قاہرہ ۱۹۴۸ = ۱۳۶۸ ، رجوع کنید بشمارہ ۵۰ و ۵۸
- (۲۵) قاضی تاج الاسلام ابو سعید عبدالکریم بن محمد بن منصور بن ابی بکر
محمد تمیمی سمعانی مروزی (۵۰۶ - ۵۶۲) ، کتاب الانساب ، چاپ
لندن ۱۹۱۲
- (۲۶) ابوالفرج عبدالرحمن بن علی بن محمد جوزی قرشی بغدادی ، ابن
الجوزی (۵۰۸ - ۵۹۷) ، تقدیم العلم والعلماہ او تلبیس ابلیس ، چاپ
قاہرہ ۱۳۴۰

(٢٧) امام فخر الدين ابو عبد الله محمد بن عمر بن حسين بن حسن بن علي تميمي
بكري طبرستاني رازي معروف بابن خطيب وامام المشككين (٥٤٣-
يا ٥٤٤-٦٠٦) اعتقادات فرق المسلمين، چاپ قاهره ١٣٥٦ = ١٩٣٨
(٢٨) شهاب الدين ابو عبد الله ياقوت بن هبة الله رومي حموي بغدادی (٥٧٥-
٦٢٦)، ارشاد الارب الي معرفة الاديب معروف بمعجم الادبا يا طبقات
الادباء، چاپ لندن ٩٠٩-١٩١٦، چاپ لندن ١٩٢٣-١٩٣١، چاپ
قاهره ١٩٤٢

معجم البلدان (٦٢١)، چاپ لايبزيك ١٨٦٦-١٨٧٣، چاپ لايبزيك
١٩٢٨، چاپ قاهره ١٣٢٣-١٣٢٤

(٢٩) عز الدين ابو الحسن علي بن ابي الكرم محمد بن محمد بن عبد الكريم
ابن عبد الواحد شيباني، ابن الاثير (٥٥٥-٦٣٠)، تاريخ الكامل يا كامل
التواريخ يا الكامل في التاريخ (٦٢٨)، چاپ ليدن ١٨٥١-١٨٧١،
چاپ بولاق ١٢٩٠، چاپ قاهره ١٣٠٢، چاپ قاهره ١٣٤٨
اللباب في معرفة الانساب، چاپ قاهره ١٣٥٦-١٣٥٧

(٣٠) عبدالرزاق بن رزق الله بن ابي بكر بن خلف وسعني، مختصر فرق
بين الفرق (٦٤٧)، چاپ قاهره ١٩٢٤

(٣١) ابو الفرج غريغور يوس بن هارون مورخ، ابن العبري (٦٢٣-٦٨٥)،
تاريخ مختصر الدول، چاپ اكسفورد ١٦٦٣، چاپ بيروت ١٨٩٠

(٣٢) شمس الدين ابو عبد الله محمد بن احمد بن عثمان بن قايماز ذهبي دمشقي
فارغی (٦٧٣-٧٤٨)، دول الاسلام (٧٤٤)، چاپ حيدر آباد
دکن ١٣٣٣

(٣٣) امام عفيف الدين ابو محمد عبد الله بن اسعد بن هلي بن سليم بن فلاح
يا فعي يمني مكي (٦٩٨-٧٦٨)، مرآة الجنان وغير ذال يقظان (٧٥٠)،
چاپ حيدر آباد دکن ١٣٣٤-١٣٣٩

(٣٤) عماد الدين ابو القدا اسمعيل بن عمر بن كبير قرشي بصري دمشقي ابن
كثير (٧٠٠-٧٧٤)، البداية والنهاية (٧٦٧)، چاپ قاهره
١٣٤٨-١٣٥٨

(٣٥) ولي الدين ابوزيد عبدالرحمن بن محمد بن محمد بن خلدون توسي
حزرمي اشبيلي (٧٣٢-٨٠٨)، كتاب العبر وديوان المبتدا والخبر في ايام

العرب والعجم والبربر ومن عاهدتهم من ذوى السلطان الاكبر (٧٩٧)
چاپ بولاق ١٢٨٤

(٣٦) حاجى خليفه مصطفى بن عبدالله كاتب چلبى قسطنطينى (١٠٠٤-١٠٦٧)
تقويم التواريخ، چاپ قسطنطينيه ١١٤٦، چاپ ونيز ١٦٩٧
(٣٧) ابوالفلاح عبدالحى بن عماد حنبلى (١٠٨٩)، شذرات الذهب فى اخبار
من ذهب (١٠٨٠)، چاپ قاهره ١٣٥٠-١٣٥١

٤- كتابها ومقالات پارسى بترتيب زمان تأليف

(٣٨) ابوعلی محمد بن ابوالفضل محمد بن عبيدالله بلعمى وزير معروف
باميرك بلعمى (٣١٣)، ترجمه تاريخ طبرى (٣٥٢) چاپ لکنهو ١٢٩١
= ١٨٧٤، چاپ کانپور ١٨٩٦، چاپ کانپور ١٩١٦، چاپ کانپور ١٣٣٤
(٣٩) مؤلف نامعلوم - حدود العالم من المشرق الى المغرب (٣٧٢)، چاپ
لنينگراد ١٩٣٠، چاپ طهران ١٣٥٢

(٤٠) ابوالفضل محمد بن حسين حارث آبادى بهقى (حدود ٣٨٦-٤٧٠)،
تاريخ مسعودى معروف بتاريخ بهقى، چاپ کلکته ١٨٦١-١٨٦٢،
چاپ تهران ١٣٠٧، چاپ تهران ١٣٢٤، چاپ تهران ١٣٢٩-١٣٣٢
(٤١) ابوسعید عبدالحى بن ضحاک بن محمود گردبى (نيمه اول قرن پنجم)،
زين الاخبار (٤٣٢)، چاپ برلين ١٣٤٧ = ١٩٢٨، چاپ تهران ١٣١٥،
چاپ تهران ١٣٣٣ -

(٤٢) خواجه نظام الملک رضى امير المؤمنين ابوعلی حسن بن علی بن اسحق
طوسى وزير (٤٠٨-٤٨٥)، سياست نامه يا سير الملوك (٤٨٤)، چاپ
باريس ١٨٩١، چاپ بمبئى ١٣٣٠، چاپ تهران ١٣١٠، چاپ
تهران ١٣٢٠ ش.

(٤٣) مؤلف نامعلوم، ميجل التواريخ والقصص (٥٢٠)، چاپ پاریس ١٨٤١
- ١٨٤٢، چاپ تهران ١٣١٨ ش

(٤٤) بهاءالدين محمد بن حسن بن اسعد باد (اوایل قرن هفتم)، تاريخ طبرستان
(٦١٣)، چاپ تهران ١٣٢٠ ش

(٤٥) نورالدين ياسدالدين محمد بن يحيى بن طاهر بن عثمان عوفى بخارى،
جوامع الحکایات ولوامع الروایات (حدود ٦٣٥).

۴۶) منہاج الدین ابو عمرو عثمان بن سراج الدین محمد گوزگانی (نیمہ اول قرن ہفتم)، طبقات ناصری (۶۵۸)، چاپ کلکتہ ۱۸۶۳-۱۸۶۴، چاپ کویتہ و کابل ۱۳۲۸ = ۱۹۴۹ .

۴۷) سید مرتضیٰ بن داعی حسنی رازی (نیمہ اول قرن ہفتم)، تبصرۃ العوام فی مقالات الانام، چاپ تہران (در ذیل دو چاپ قصص العلماء)، چاپ تہران ۱۳۱۳ ش.

۴۸) جمال الدین ابوالقاسم عبداللہ بن علی بن محمد کاشانی (نیمہ دوم قرن ہفتم) زبدہ التواریخ (حدود ۷۱۷) .

۴۹) حمد اللہ بن ابی بکر بن احمد بن نصر مستوفی قزوینی (نیمہ اول قرن ہفتم) تزیۃ الغلوب (۷۳۵)، چاپ بمبئی ۱۳۱۱ ش . ، چاپ لندن ۱۹۱۵

تاریخ گزیدہ (۷۴۰)، چاپ پاریس ۱۹۰۳، چاپ لندن ۱۹۱۰

۵۰) خواجہ افضل الدین محمد بن صدر الدین ابو حامد محمد ترکہ اصفہانی معروف بافضل الدین صدر ترکہ (۸۵۰)، تنقیح الادلہ والعلل فی ترجمۃ کتاب الملل والنحل از شہرستانی (۸۴۳)، چاپ تہران ۱۳۲۰

۵۱) فصیح الدین احمد بن محمد فصیحی خوافی (مولد در ۷۷۷)، مجمل فصیحی (۸۴۵) .

۵۲) سید ظہیر الدین بن نصیر الدین مرعشی (حدود ۸۱۵-۸۹۴)، تاریخ طبرستان و رویان و مازندران (۸۸۱)، چاپ سن پترزبورگ ۱۸۵۰

۵۳) محمد بن خاوندشاه بن محمود میرخوند بلخی (۸۳۷-۹۰۳)، روضۃ الصفا فی سیرۃ الانبیاء والملوک والخلفاء، چاپ بمبئی ۱۸۴۵، چاپ تہران ۱۲۷۱ و . ، چاپ لکنہو ۱۸۷۴، چاپ لکنہو ۱۸۸۳، چاپ لکنہو ۱۹۱۴ = ۱۳۳۲

۵۴) عیاش الدین بن ہمام الدین محمد ہروی خود میر (۸۸۰-۹۴۲)، خلاصۃ الاخبار فی بیان احوال الاخیار (۹۰۵) .

حبیب السیر فی اخبار افراد البشر (۹۳۰)، چاپ تہران ۱۲۷۱ و . ، چاپ بمبئی ۱۸۵۷، چاپ تہران ۱۳۳۳ ش.

۵۵) قاضی احمد بن محمد غفاری قزوینی (۹۷۵)، نگارسان (۹۵۹)، چاپ بمبئی ۱۸۲۹، چاپ بمبئی ۱۲۷۵ = ۱۸۵۹

۵۶) احمد بن نصر الله ديلى توى (باهمكارى نقيب خان و شاه فتح الله و حكيم
هيام و حكيم على و حاجى ابراهيم سرهندي و ميرزا نظام الدين احمد و
عبدالقادر بن ملوكشاه بنداونى)، تاريخ الفى (۹۹۷) .

۵۷) مجدالدين حسيني مجدى - زينة المجالس (۱۰۰۴) ، چاپ تهران
۱۲۷۶ ، چاپ تهران ۱۲۸۵ .

۵۸) شيخ مصطفى خالقداد هاشمى - ترجمه ملل و نحل شهرستاني (۱۰۲۱) .

۵۹) فزوى استرآبادى ، بحيره (۱۰۴۷) . چاپ تهران ۱۳۲۸-۱۳۲۹

۶۰) ميرزا محمد صادق بن محمد صالح زبيرى صادقى اصفهانى آزادانى
(۱۰۱۸-۱۰۶۱) ، شاهد صادق .

۶۱) محمد حسن خان مراغى صنيع الدوله و اعتماد السلطنه (۱۳۱۳) ، منتظم
ناصرى (۱۳۰۰) ، چاپ تهران ۱۲۹۸-۱۳۰۰

۶۲) عباس اقبال - خاندان نويختى - چاپ تهران ۱۳۱۱

۶۳) مجتبى مينوى و صادق هدايت ، مازيار - چاپ تهران ۱۳۱۲ .

۶۴) سعيد نفيسى ، بابك خرمدين - مجله مهر سال اول شماره ۹ - بهمن ماه
۱۳۱۲ ص ۶۷۱ ، شماره ۱۰ اسفندماه ۱۳۱۲ ص ۷۵۳ ، شماره ۱۲ ارديبهشت
ماه ۱۳۱۳ ص ۹۳۷ .

گرفتارى و كشته شدن بابك - مجله مهر سال دوم شماره ۱ - خردادماه
۱۳۱۳ ص ۳۶ ، شماره ۳ - امردادماه ۱۳۱۳ ص ۲۲۵ .

۶۵) دكتور دبير الله صفا - بابك خرم دينى - مجله ارتش سال ۸ شماره ۸ -
آبانماه ۱۳۲۸ ص ۱۹ ، شماره ۹ - آذرماه ۱۳۲۸ ص ۵۲ ، شماره ۱۰
دى ماه ۱۳۲۸ ص ۴۴ .

۶۶) عبدالحسين زر كوب - دوزخ سكوت - چاپ تهران ۱۳۳۰

۶۷) مرتضى راوندى ، تاريخ تحولات اجتماعى - مجلد سوم چاپ تهران ۱۳۳۱

۶۸) محمد حواد مشكور - تاريخ مذاهب اسلام با ترجمه العرق بين الهدى
چاپ تبريز ۱۳۳۳

۴- مأخذ بزبانهای اروپایی

- 69) Histoire de la Siounie par Stépaannos Orbélian, traduite de l'arménien par M. Brosset, 2 vol. Saint - Petersbourg 1864-1866
- 70) M. Brosset, Collection d'historiens arméniens, 2 vol. Saint-Petersbourg 1874-1876
- 71) L. A. Sédillot, Histoire générale des Arabes, 2 vol. Paris 1877.
- 72) Histoire de L' Arménie par R. P. Jacques der Issaverdens 2 vol. Venise 1888.
- 73) Ferdinand Justi, Iranisches Namenbuch, Marburg 1895
- 74) Cl. Huart, Histoire des Arabes, 2 vol. Paris 1912
- 75) Encyclopédie de l' Islam I, Leyde et Paris 1913, pp. 557-558
- 76) Jacques de Morgan, Histoire du peuple arménien, Paris 1919.
- 77) J. Laurent, L' Arménie entre Byzance et l' Islam, Paris 1919.
- 78) La domination arabe en Arménie, extrait de l'histoire universelle de Vardan, traduit de l'arménien et annoté par J. Muyltermans, Louvain et Paris 1927.
- 79) E. de Zambaur, Manuel de généalogie et de chronologie pour l'histoire de l' Islam, Hanovre 1927.
- 80) Tomara, Babek, Maskva 1936.
- 81) Mohsen Azizi, La domination arabe et l'épanouissement du sentiment national en Iran, Paris 1938.
- 82) René Grousset, Histoire de l' Arménie, Paris 1947
- 83) Vladimir Minorsky, Caucasia IV, London, 1953

فهرست نامهای کسان و خاندانها و نسبت ها

و فرقه ها

	آ
آلانیان : ۳۲	آتش (ا) : ۱۵۸
آلبانی : ۱۴۳ ، ۱۵۵	آذر نرسی : ۱۵۱ ، ۱۵۳ ، ۱۷۰
آلبانیان : ۱۵۶	آذر نرسی بن اسحاق الغاشینی : ۱۵۳ ، ۱۷۳
آل بویه : ۱۳۵ ، ۱۵۸ ، ۱۶۱	آذری : ۲۸ ، ۳۴
آل رسول : ۲۰	آذین : ۷۸ ، ۸۰ ، ۹۰ ، ۹۴ ، ۹۵
آلیشان : ۱۴۸	آرشیل دوم : ۱۴۶
آمدروز : ۱۵۸ ، ۱۷۸	آرناوردها : ۳۱
	آریایی : ۶ ، ۲۵ ، ۳۶
	آسوغیک : ۱۶۵
اباحت (اهل) : ۲۱	آشوت اول : ۱۲۰ ، ۱۵۲ ، ۱۷۷
اباحتیان : ۱۹	آشوت باگراتونی : ۱۴۷
اباحیه : ۱۹	آشوت دوم پسر سمیات : ۱۷۳
اباخوس : ۷۷	آشوت رحیم اول و مدز : ۱۷۶
ابخازی : ۱۵۲	آشوت غاج : ۱۲۰
ابخازیه : ۱۵۲	آشوت گور : ۱۴۷
ابراهیم اسحق : ۱۲۷	آشوت مساکر یا مساکر : ۱۲۰ - ۱۲۱
ابراهیم المتفی بالله (ابواسحق) : ۶۵	آشوغیک : ۱۴۳
ابراهیم بن اللیث بن فضل تجیبی	آغوان ایلساد : ۱۱۸
۴۶ ، ۴۸ ، ۷۵ ، ۸۱ ، ۱۲۵ ، ۱۴۹ -	آلانی : ۳۱
۱۵۰ ، ۱۵۵	
ابراهیم بن المهدی : ۷۰ ، ۱۳۱	
ابراهیم بن زید : ۱۵۰	
ابراهیم بن عتاب : ۱۵۰	
ابراهیم بن محمد بن علی : ۲۲	

ابراهيم بن محمد كرخي فارسي
 اصطخري (ابواسحق) : ٣٤ ، ٧١ ،
 ١٦٧-١٦٨ ، ١٧١ ، ١٧٢ ، ١٨٦
 ابراهيم بن مرزبان : ١٦٩
 ابراهيم بن نصر بن منصور سوري يبا
 سوراني (ابواسحق) : ٦٠
 ابراهيم (بدر بابل) : ١٨٣
 ابراهيم سرهندي (حاج) : ١٩١
 ابلسد يا ابواسد : ١٥٤ - ١٥٥
 ابن ابي الساج : ١٦٤ ، يوسف
 ابن ابي العوجاء : ٦١
 ابن اسفنديار ر. محمد بن حسن
 ابن اصطيفانوس : ١٥١ ، ١٥٤ ،
 ١٥٦ - ١٥٧ ، ١٧٦ ، عيسى بن
 يوسف
 ابن اعثم : ١٧٤
 ابن اعيان : ١٥٠
 ابن الاثير : ر. علي بن ابي الكرم
 ابن البعيث : ٤١ ر. محمد بن البعيث
 ابن الجوزي ر. عبدالرحمن بن علي
 ابن الديراني ١٦٥ ، ١٦٧
 ابن الرواد ر. محمد بن الرواد
 ابن العبري : ر. غريغوريوس
 ابن الفقيه ر. احمد بن محمد
 ابن المعتز : ١٦٠
 ابن النديم : ر. محمد بن اسحق و
 اسحق
 ابن بطريق : ١٣٢ ر. يحيى بن سعيد
 ابنة الكلدانية : ١٤٩
 ابن جرير ر. محمد بن جرير
 ابن حبه حموي : ١٨٧
 ابن حزم : ١٨٧

ابن حميد ر. محمد بن حميد
 ابن حوقل ر. محمد بن حوقل
 ابن خرداذبه ر. عبيد الله
 ابن خلدون ر. عبدالرحمن بن محمد
 ابن ديسان : ٦١
 ابن رسته : ١٧٢
 ابن ساباط : ٨٠ - ٨١
 ابن سنياط : ٤٣ ، ١٤٧ ، سهل بن
 سنياط
 ابن سواده ر. سنجاريب
 ابن سياح : ١٢٦
 ابن شاكر : ٦١
 ابن شروين طبري : ١٢٤
 ابن طباطبا علوي : ٧٤
 ابن طيفور ر. احمد بن طاهر
 ابن عنبسه : ١٧٤
 ابن غياث : ١٥٠
 ابن قتيبه ر. عبدالله بن مسلم
 ابن كثير ر. اسمعيل بن عمر
 ابو موسى : ١٧٣
 ابن واضح يعقوبي ر. احمد بن ابي
 يعقوب
 ابو احمد بن عبدالرحمن شيزي مراغي :
 ١٦٨
 ابواسحق ر. ابراهيم بن محمد
 ابواسحق حصري قيرواني : ١٣٧
 ابواسد يا ابلسد : ١٥٤ - ١٥٥
 ابواسد ر. استيفانوس
 ابوالاسد : ١٥٦
 ابوالحسن ر. علي بن حسين و علي بن
 ابي الكرم و علي بن مرو وليد بن
 عبيد

ابوحنيفة دينوري ر. احمد بن داود
 ابوخوس : ٩٢
 ابودلف قاسم بن عيسى بن ادريس
 ابن محفل عجلي : ١٦-١٧ ، ٢٢ ،
 ٢٥-٢٦ ، ٢٩ ، ٥٦ ، ٧٩ ، ٩٨ ، ١٠٩
 ابودلف مسعر بن مهلهل : ٣٣ ، ١٧٢-
 ١٧٣ ، ١٧٥-١٧٦
 ابوزيد ر. عبد الرحمن بن محمد
 ابوسعيد ر. عبد الحى وعبد الكريم بن
 محمد ومحمد بن يوسف
 ابوسعيد ثوري ر. محمد بن يوسف
 ابوسهاك : ١١٧
 ابوسهل همز سب : ١٧٦
 ابوسياح ر. ديوداد
 ابوشجاع ر. عضدالدوله
 ابوطاهر ر. يزيد بن محمد
 ابوعباده ر. وليد بن عبيد
 ابو عبدالله ر. احمد بن ابراهيم ومحمد
 ابن احمد ومحمد بن عمر و ياقوت
 ابو عبد الملك : ١٥٣ ، ١٧٠ ر.
 اشخانيق
 ابو علي ر. محسن وحسن بن علي
 ابو علي بلعمي ر. محمد بن ابو الفضل
 ابو علي بن كلاب : ١٣٥
 ابو علي مسكويه : ١٣٥ ر. احمد بن
 محمد
 ابو عمران : ٩
 ابو عمرو ر. عثمان
 ابو محمد ر. عبدالله واسحق وعبد الله
 ابن اسعد
 ابو مسلم عبد الرحمن بن مسلم
 خراساني : ٧ ، ١٢ ، ١٥ ، ٢٠ ، ٢٢-

ابو الحسن اشعري ر. اسمعيل
 ابو السرايا السري بن منصور : ٧٤
 ابو السفاح : ٨٠
 ابو العباس ر. سميات واحمد بن يحيى
 ابو العباس الوائلي : ١٥٧
 ابو العز (بسر ابو مسلم) : ١٥
 ابو الفتح ر. محمد بن ابي القاسم
 ابو الفدا ر. اسمعيل
 ابو الفرج ر. عريثور يوس
 ابو الفرج ابن النديم ر. محمد بن
 اسحق
 ابو الفرج ابن الجوزي ر. عبد الرحمن
 ابن علي
 ابو الفضل ر. محمد بن حسين
 ابو الفضل بيهقي ر. محمد بن حسين
 ابو الفلاح ر. عبد الحى
 ابو القاسم ر. حسين ومحمد بن حوقل
 وعبيد الله
 ابو القاسم الجينداسي : ١٦٦ ، ١٧٥
 ابو القاسم الويزوري : ١٦٦
 ابو القاسم عبدالله بن علي بن محمد
 كاشاني (جمال الدين) : ٧٢ ، ١٢٨ ؛
 ١٩٠
 ابو المطرف اسفرايتي ر. شاهقور
 ابو المظفر بن كثير : ٩٥
 ابو الهيجاء ابن الرواد : ١٦٦ ، ١٧٥
 ابو بكر ر. محمد بن يحيى واحمد بن
 محمد
 ابو بكر (خليفة) : ٢٤
 ابو تمام طائي : ٥٥ ، ٦٠ ، ٦١ ،
 ١٢٥ ، ١٣٨
 ابو جعفر ر. محمد بن جرير

احمد بن محمد بن اسحاق بن ابراهيم
 همدانی ، ابن الفقيه (ابو بكر) :
 ۱۸۵ ، ۳۴
 احمد بن محمد فصیحی خوانی (فصیح
 الدین) : ۱۵ ، ۴۵ ، ۴۸ ، ۱۹۰
 احمد بن محمد بن یعقوب مسکویه
 خازن رازی اصفهانی (ابو علی) :
 ۱۳۵ ، ۱۵۷ - ۱۶۲ ، ۱۷۲
 ۱۸۰ ، ۱۷۵
 احمد بن محمد غفاری قزوینی (قاضی) :
 ۱۴ ، ۱۱۵ ، ۱۲۸ ، ۱۹۰
 احمد بن نصر الله دیلمی توی : ۱۹۱
 احمد بن هشام : ۷۵
 احمد بن یحیی بن جابر بن داود بلاذری
 بغدادی (ابو العباس یا ابو الحسن یا
 ابو جعفر یا ابو بكر) : ۱۴۳ ، ۱۴۸
 ۱۷۴ - ۱۷۵ ، ۱۸۴ - ۱۸۵
 احمد حکمران بین النهرین : ۱۲۱
 احمد کسروی (سید) : ۱۵۸ ، ۱۶۹
 احمد (میرزا نظام الدین) : ۱۹۱
 ادرنسه از مردم سیسکان : ۱۵۴
 ادرنسه : ۱۴۹
 ادرنسه پادشاه گرجستان : ۱۲۱
 ۱۴۵
 ادرنسه دوم : ۱۵۲
 ادرنسی : ۱۵۱
 ادرنسی بن امام : ۱۵۳
 ادرنسی کور : ۱۴۶
 ادرنسه : ۱۴۷
 ادرنسی بطریق : ۱۵۳
 ارنشاهیک : ۱۴۸
 ارانی : ۳۱ ، ۳۴ ، ۱۴۲ - ۱۴۳

۲۳ ، ۲۵ ، ۶۶ - ۶۶ ، ۱۳۹
 ابو مسلمیه : ۲۰ ، ۲۲ ر . بومسلمیه
 ابو منصور بغدادی ر . عبدالقاهر
 ابو موسی ر . عیسی
 ابو موسی ایسائی : ۱۵۴
 ابو موسی پسر شیخ : ۱۵۵ - ۱۵۶
 ابو نهشل ر . محمد بن عبدالحمید
 ابو هاشم ر . محمد بن حنفیه
 ایشین (افشین) : ۱۱۷
 ایلسدالیان : ۱۵۶
 اترجه : ۷۱ ، ۱۳۱
 اترنسه : ۱۵۷
 اترنسه پسر سهیل : ۱۷۱ - ۱۷۲
 احمد بن ابراهیم بن اسمعیل بن داود
 ابن حمدون ندیم (ابو عبد الله) : ۱۴۰
 احمد بن ابی خالد حول : ۳۹ ، ۵۸
 احمد بن ابی داود قاضی : ۸۱ ، ۱۲۳
 احمد بن ابی یعقوب بن جعفر بن وهب
 ابن واضح کاتب عباسی یعقوبی ، ابن
 واضح یعقوبی : ۲۸ ، ۳۴ ، ۴۰ ،
 ۱۴۹ ، ۱۵۸ ، ۱۴۳ ، ۱۴۸ ، ۱۴۹ ،
 ۱۷۵ ، ۱۸۱
 احمد بن جنید اسکافی : ۴۸ ، ۷۵ ،
 ۸۱ ، ۱۲۵
 احمد بن خلیل بن هشام : ۷۷ - ۷۸ ،
 ۹۹ ، ۹۲
 احمد بن داود بن وندینوری (ابو
 حنیفه) : ۱۱ ، ۵۴ ، ۱۱۳ ، ۱۸۵
 احمد بن طاهر بن فضل ، ابن طیمور
 خراسانی بغدادی ، ۵۴ - ۵۵ ، ۱۸۵
 احمد بن محمد بن ابوطاهر یزید بن
 محمد : ۱۶۹

۱۰۴ - ۱۰۷ ، ۱۱۳ ، ۱۲۲ ، ۱۲۴
 ۱۲۹ ، ۱۳۱ ، ۱۳۴ ، ۱۳۷
 ۱۳۸ ، ۱۸۳
 اسحق بن ابراهیم بن میمون تلمیسی
 موصلی ، ابن الندیم ، (ابو محمد) :
 ۱۳۷
 اسحق بن اسمعیل : ۱۵۲
 اسحق بن اسمعیل بن شعیب تلمیسی : ۵۲
 اسحق بن سلیمان : ۴۹
 اسحق ترك : ۷ ، ۲۵
 اسطخری ر. ابراهیم
 اسفندیار روین تن : ۷
 اسکندر . ۶۵
 اسماعیلیان - ۲۳
 اسمعیل اشعری (ابو الحسن) : ۲۱ ،
 ۱۸۶
 اسمعیل بن عمر بن کنیر قرشی بصری ،
 ابن کنیر (عماد الدین ا و الفدا)
 ۴۲ ، ۱۸۸
 اسمعیل بسرا احمد سامانی . ۷
 اسمعیل (تراز) : ۱۱۶
 اسمعیل کنندی . ۳۳
 اسمعیلی (تازی) : ۱۱۶
 اسمعیلی . ۷
 اسمعیلیان ۲۳ ، ۲۵
 اسمعیلیان (تازیان) : ۱۷۱
 اسمعیلیه : ۱۹ - ۲۰ ، ۲۵
 اشجانیق ۱۶۶ ، ۱۷۰
 اشخان سواده : ۱۷۱
 اشخانیق ابو عبد الملك ۱۵۳ - ۱۵۴ ،
 ۱۶۶ ، ۱۷۰ - ۱۷۱ ، ۱۸۲
 اشخانیک . ۱۵۳ ، ۱۷۱

۱۴۹
 ارانیان : ۱۴۳
 اریلی (.آ) : ۱۷۷
 اریلیان (استفانس) : ۱۱۷ ، ۱۴۳ ،
 ۱۴۵ ، ۱۴۸ - ۱۴۹ ، ۱۵۶ ، ۱۷۳
 اوتسرونی : ۱۶۱ ، ۱۷۶
 اوتدوکس : ۱۵۳ - ۱۵۴
 اردشیر بن بابک بن ساسان : ۶۵
 ارمنی : ۳۴ ، ۱۱۶ - ۱۲۱ ، ۱۳۹ ،
 ۱۴۱ - ۱۵۱ ، ۱۵۳ ، ۱۵۵ ، ۱۶۱ -
 ۱۶۲ ، ۱۶۴ ، ۱۶۹ - ۱۷۰ ، ۱۷۳ -
 ۱۷۴ ، ۱۷۶ - ۱۷۷ ، ۱۸۲
 ارمنیان . ۳۱ ، ۳۵ ، ۶۵ ، ۱۱۶ -
 ۱۸۸ ، ۱۲۰ ، ۱۴۲ ، ۱۴۳ ، ۱۵۲ ،
 ۱۵۶ ، ۱۶۳ - ۱۶۴ ، ۱۶۸
 اروپایی ۳۱ ، ۱۹۲
 اروپاییان . ۳۱ ، ۱۱۷ ، ۱۲۰
 ازدی : ۱۷۰
 اسب نوبتی (اصحاب) : ۲۵
 استاذیس : ۷ ، ۲۵
 استپانوس اندیا ابو الاسد . ۱۵۴ -
 ۱۵۵
 استخری ر. ابراهیم
 استفانس ر. اریلیان
 استحاس . ۱۷۰
 استحاقیه ۱۸۴
 اسحق بن ابراهیم (برادر بابک) ؟
 ۲۵ - ۲۶ ، ۱۳۹ ، ۱۸۳ - ۱۸۴
 اسحق (برادر بابک) : ۲۲
 اسحق بن ابراهیم بن مصعب ۱۲۶ ،
 ۴۰ - ۴۲ ، ۴۴ - ۴۵ ، ۵۱ ، ۵۵ -
 ۵۶ ، ۵۹ ، ۷۰ ، ۷۳ ، ۸۱ ، ۹۳

۱۳۹، ۱۴۰ - ۱۴۴، ۱۴۰
 ایرانیان: ۳۹، ۲۵، ۲۳، ۱۷، ۵ - ۴۰
 ۱۴۲، ۱۱۷، ۵۸
 ایسای (ابوموسی): ۱۵۴
ب
 باب (بابك): ۱۱۶
 بابك بن بهرام: ۳۰
 بابك بن مردس: ۱۲
 بابك خرم دین: ۷، ۲۲، ۲۴، ۲۸، ۳۰
 ۱۴۲، ۱۴۴، ۱۴۹، ۱۵۱ - ۱۵۴، ۱۵۷
 ۱۷۵ - ۱۷۶، ۱۸۳ - ۱۸۵
 بابك خرم دین: ۴۴
 بابكي: ۱۲
 بابكیان: ۱۲، ۱۹، ۲۱، ۲۲، ۲۴، ۲۶
 ۱۳۶، ۹۲
 بابكیه: ۱۹، ۲۳، ۲۴
 بارتولد: ۱۵۷، ۱۵۹، ۱۸۰
 باطنی: ۱۹، ۲۶، ۲۷، ۱۰
 باطنیان: ۱۳، ۱۵، ۱۶، ۱۸، ۲۰، ۲۲
 ۲۵، ۲۷، ۳۸، ۵۳، ۱۳۳، ۱۶۰
 باطنیه: ۱۹، ۲۳
 باکرات: ۱۲۰، ۱۵۲
 باکرات دوم: ۱۵۲
 باکراتی: ۱۱۹، ۱۲۰، ۱۵۲
 باکراتیان: ۱۱۸، ۱۱۹، ۱۶۹، ۱۷۶ -
 ۱۷۷، ۱۸۰
 بابن (بابك): ۱۱۶ - ۱۱۸، ۱۴۱، ۱۵۶ -
 بختری: ر. ولید بن عبید
 بخار خداه: ر. محمد بن خالد
 براون (ادوارد): ۱۵۸
 برقعی: ر. علی پسر محمد
 برمکیان: ۱۹

اشعریان: ۲۱
 اشناس: ۳۹، ۵۹، ۷۱، ۱۳۱، ۱۳۳
 اصطخری: ر. ابراهیم
 اصطیفانوس: ۱۵۵ - ۱۵۶، ۱۷۶
 اعتماد السلطنه (محمد حسن خان مراغی
 صنیع الدوله): ۱۴، ۲۷، ۱۹۱
 اعراب: ۵
 افسران: ۱۵۴
 اغوز: ۱۴۳
 افشین (ابوالحسن خیلدین کوس
 اسروشنی): ۱۲، ۲۲، ۲۵، ۲۶، ۳۳
 ۳۵، ۳۹، ۴۶، ۵۷، ۵۹، ۶۱، ۶۳، ۶۷ -
 ۶۹، ۷۱، ۷۳، ۷۶، ۸۲، ۸۴، ۱۱۷
 ۱۱۹ - ۱۲۳، ۱۲۵ - ۱۳۴، ۱۳۸، ۱۴۱
 ۱۴۸، ۱۵۰ - ۱۵۱، ۱۸۴، ر. خیلدین
 کوس
 افشینیان: ۸۳
 افضل الدین: ر. محمد بن صدر الدین
 اقبال (عباس): ۱۹۱
 التازی: ۱۵۹
 الرانی: ۳۴
 الروان: ۱۵۶
 الیسع بن محمد: ۱۳۵
 امین: ۳۹، ۴۹، ۵۰
 انگلیسی: ۱۸۰
 انوشیروان: ۱۳، ۲۱
 انوشیروان (کسری): ۶۵
 اوار (کلیمان): ۱۴۱ - ۱۴۲، ۱۵۸
 اوتن: ۱۴۲
 ایتاخ: ۳۹، ۷۸، ۹۳ - ۹۴، ۱۱۶
 ایرانشاه: ۳۲
 ایرانی: ۲۵ - ۲۶، ۲۸، ۳۲، ۳۸ - ۴۰

بوماده: ٦٨
 بومامه: ٦٨
 بون (. ٥) : ١٥٨
 بومسلمیه: ٢٨
 بویه (پسران و آل) : ٧ : ١٣٥، ١٥٨
 ١٦١
 بهافریند: ٢٥
 به‌دین: ١٩
 به‌من: ٧

پ

پاپک: ١٤١
 پاتکانیان: ١٤٣، ١٤٨، ١٤٩
 پاخوموو (ا) : ١٨٠
 پارسى: ١٨٩
 پاگراتى: ١٢٠
 پاگردپاگردونى: ١١٩
 پرتو اعظم (ابوالقاسم) : ١٨٤
 پسران الدیرانى: ١٦٧، ١٧٦
 پسران سنباط: ١٦٧، ١٧٦
 پسر روداد: ٨٥
 پسر موسى: ١٦٦
 پیسه: ١٤٢
 پهلوی: ١٦١

ت

تارتارها: ٦
 تازی: ١٣، ٢٠، ٢٥، ٢٦، ٢٩، ٣١
 ٣٣-٣٤، ٣٢، ٣٦، ٣٧، ٣٨، ٤٠، ٤٢-٤٤
 ٤٤، ٤٦، ٤٨، ٤٩، ٥٠، ٥٥، ٥٦-٥٧
 ٦٢، ٦٤، ٦٩، ٧٠، ٧٤، ٧٦-٧٧
 ١٧٨، ١٨٣، ١٨٥
 تازیان ٥-٧، ١٠، ١٢، ١٣، ١٧-٢٧

بروسه: ١٤٥، ١٤٧، ١٤٩، ١٥١، ١٥٥
 ١٧٣، ١٧٨
 برومند: ١٣٩
 برومید: ١٢٥، ١٣٩
 بشیر ترکی: ٩٩ - ١٠٠
 بطارقه: ١٠٢
 بطریق اران: ٣٢، ١٥٧
 بطریقان: ٤٩، ٥٠، ٦٧، ٦٨، ٨٠، ١٠٢
 ١١٣-١١٤، ١٢٥، ١٤٧، ١٤٩، ١٥١
 بطریق عموریه: ٥٨، ١٣٢، ١٤٠
 بطلمیوس: ١٤٦
 بغا الکبیر: ٤٢، ٧٦، ٧٨، ٨٧، ٨٨
 ٩٠-٩٣، ١٠١، ١٠٦، ١٤١، ر. بوغای
 کبیر
 بلاذری: ١٤٣، ١٤٨، ١٧٤-١٧٥
 بله‌می ر. محمد بن ابوالفضل
 بلکانیان: ١٥٤
 بلیناس: ١٤٢
 بنداری: ١٨٠
 بنو الیاس: ١٣٥
 بنی العباس: ٢١، ٢٥، ٢٩، ٣٩، ١٦٣
 بنی امیه: ١٦٣
 بنی قسیم: ٧٤
 بنی زهل: ٥٠
 بنی شیبان: ٧٤
 بنی معارب: ٥١
 بنی مصعب: ١٣٧
 بودلف ر. ابودلف
 بوزباره: ١١٢، ١١٥، ١٢٥
 بوغای کبیر: ٣٩، ٤٦، ٧٣، ٨٧، ١٤٤
 ١٥١-١٥٤، ١٥٦، ر. بغا الکبیر
 بوقاده: ٦٨

خالد بن یزید بن مزین : ۵۱ - ۵۲ ،
۱۴۸ ، ۱۵۰

خراسانی : ۱۱۲

خرم دین : ۱۳ ، ۱۹ ، ۲۵ ، ۴۵

خرم دیشان : ۱۱ ، ۱۳ ، ۱۵ ، ۲۱

۲۳ ، ۲۵ ، ۲۷ ، ۲۸ - ۳۲ ، ۳۶

۳۸ - ۳۹ ، ۴۵ ، ۵۳ - ۵۷ ، ۸۲

۸۹ ، ۱۰۷ ، ۱۳۵ - ۱۳۶ ، ۱۳۸

۱۸۳ ، ۱۸۵

خرم دینی : ۱۹ - ۲۰ ، ۳۷ ، ۵۶

۵۸ ، ۱۰۷ - ۱۰۸

خرم دیشیان : ۱۳ ، ۲۷ - ۲۸

خرم دینیه : ۱۳ ، ۲۴ ، ۲۸

خرمه بنت فاده : ۱۲

خرمه دین : ۱۲

خرمی : ۱۳ ، ۲۶ - ۲۷ ، ۴۵ ، ۵۵

۵۹ ، ۱۳۴

خرمیان : ۹ ، ۱۳ ، ۱۵ ، ۲۱ - ۲۲

۲۶ ، ۵۰ ، ۵۹ ، ۶۲ - ۶۳ ، ۶۶

۷۲ ، ۷۴ - ۷۵ ، ۷۹ ، ۸۰ - ۸۲

۸۹ ، ۱۰۱ ، ۱۰۷ ، ۱۱۳ ، ۱۳۳ -

۱۳۷ ، ۱۴۱

خرمیه : ۱۲ ، ۲۳ ، ۲۷ - ۲۸ ، ۵۹ -

۶۰ ، ۷۲ - ۷۳

خوز : ۶ ، ۳۱ ، ۳۹ ، ۶۴ - ۶۵

۱۴۲ ، ۱۴۵ ، ۱۷۳ - ۱۷۴

خوزان : ۱۵۲ ، ۱۷۴

خزیمه بن خازم تمیمی : ۳۵ ، ۶۱ ،

۱۱۹

خسرو دوم پرویز : ۵

خسرو نوشین روان : ۶۶

خضری : ۱۷۵ - ۱۷۶

خلیفه بدویان و کردان : ۱۶۰

خنیدر : ۵۸

حبیب بن اوس طایی ر. ا. پ. تمام

حبیب بن محمد بن الفضل بن محمد

راغب اصغهبانی (ابوالقاسم) : ۱۳۶ ،

۱۸۷

حبیب بن هشام : ۵۵

حتی (فیلیب) : ۱۸۳ - ۱۸۴

حجاج بن یوسف : ۱۵

حزام : ۱۲۴

حسن (نام بابک ؟) : ۷۰ ، ۱۳۱ ،

۱۳۹

حسن بن افشین : ۷۱ ، ۱۳۱

حسن بن سهل : ۳۹ ، ۱۳۳

حسن بن صاحب شرطه (ابوخوس) .

۷۷ ، ۹۲

حسن بن علی بادغیسی مامونی : ۵۲

حسن بن علی بن اسحاق طوسی (نظام

الملک رضی امیرالمؤمنین ابوعلی)

۱۴ - ۱۷ ، ۲۰ ، ۲۷ ، ۵۳ - ۵۵ ،

۱۰۷ ، ۱۲۸ ، ۱۳۵ ، ۱۳۹ ، ۱۸۹

حسین بن مصعب : ۳۹

حمدالله بن ابی بکر بن احمد بن نصر

مستوفی قزوینی : ۱۴ ، ۳۶ ، ۵۶ ،

۱۱۳ ، ۱۲۹ ، ۱۹۰

حمدون بن اسمعیل : ۱۴۰

حمزه پسر آذریک : ۷ ، ۲۵

حیدر (نام افشین ؟) : ۵۸ ، ۷۶ ، ۱۳۲ ،

۱۸۴

خ

خارجی : ۷ ، ۱۶۰ ، ۱۶۲

خارجیان : ۷۵ ، ۱۵۹

خازم بن خزیمه : ۱۰۱ ، ۱۳۳

خاش (برادر افشین) : ۱۳۳

دیلمی : ۱۷۷
 دیلمیان : ۱۴۴ ، ۱۵۸ - ۱۵۹ ، ۱۶۱ ،
 ۱۷۷ ، ۱۶۹
 دینار : ۱۶۳
 دین سفید : ۱۰۳
 دیو داد بن زردشت (ابوالساج یا ابو
 سیاح) : ۴۶ ، ۸۴ ، ۱۱۰

ذ

ذقونیه : ۲۷
 ذمی : ۱۶۵ ، ۶۳
 ذهبی ر. محمد بن احمد

ر

راغب ر حسین
 رافضیان : ۲۱
 راوندی (مرتضی) : ۱۹۱
 رزام : ۲۳
 رزامیه ۲۲ - ۲۳
 رستم : ۷ ، ۲۸
 رستم (ارسر داران بایک) : ۱۵۰
 رسول : ۲۱ ، ۲۳ - ۲۴
 رشید (هارون) : ۳۵ ، ۶۱ ، ۷۲
 رضی امیر المؤمنین ر حسن بن علی
 رکن الدوله : ۱۶۱
 رواندین المثنی الازدی : ۱۷۵
 روادیان : ۱۶۱ ، ۱۷۵
 روسها : ۱۵۹ ، ۱۷۲
 روسی : ۱۴۳ ، ۱۸۴
 رومی (دیبای) : ۱۶۶
 رومیان : ۶ ، ۶۴ ، ۱۰۵ - ۱۰۶ ، ۱۱۴ ،
 ۱۲۰

خواهرزاده امطیقا بوس : ۱۲۵
 ۱۵۴

خولانیه : ۳۰
 خوند میر : ۴۸ ، ۱۱۴ ر. غیاث الدین
 خیدر بن کارس امشین (ابو اسحق) :
 ۲۹ ، ۴۴ ، ۴۶ ، ۵۷ - ۵۹ ، ۱۰۲ ،
 ۱۰۴ ، ۱۰۶ ، ۱۳۲ ر. امشین
 خیزانی : ۱۷۵

د

داوید (تر) : ۱۴۲
 داوید خداوند گاریونان : ۱۷۱
 داوید سوسلان : ۱۷۸
 داوان : ۱۵۴
 دختر کلدانیه (زن بایک) : ۱۰۹ ،
 ۱۳۹
 در نیک آشوت : ۱۷۶
 دستان : ۷
 دوخویه : ۱۴۲ ، ۱۶۲ ، ۱۶۴ -
 ۱۶۶ ، ۱۷۰ ، ۱۷۲ ، ۱۷۵ - ۱۷۵
 ۱۷۸ - ۱۸۱
 دوری (ا) : ۱۵۸ ، ۱۸۰
 دوری : ۱۲۹
 دوست (س) : ۱۴۳ ، ۱۴۲ ، ۱۴۹
 ۱۵۱ ، ۱۵۵
 دهان : ۱۲
 الدبرانی : ۱۷۶
 دیسم بن ابراهیم حاجی کرد : ۱۵۹ -
 ۱۶۲ ، ۱۷۶
 دیسم بن شادلوویه : ۱۶۷ ، ۱۷۶
 دیلمیان : ۱۴

ز

سعيدجامگان ۱۳۳، ۲۵، ۲۰
 سگایي : ۶
 سلاز ر. مرزبان بن محمد
 سلجوقیان: ۱۴۳، ۱۷۵
 سلفی: ۶۱
 سلمان بن ربیعہ باهلی: ۳۱
 سلیمان بن احمد بن سلیمان هاشمی
 ۴۹
 سلیمان بن محمد بن الیاس: ۱۳۵
 سمیات: ۱۶۵
 سمیات ابلاباس (ابوالعباس) ۱۲۰-
 ۱۴۴، ۱۲۱
 سمیان (برادرزاده سمیات ابلاباس)
 ۱۲۱

زار: ۱۳۶
 زال: ۷
 زودشت: ۱۹
 زردشتیان: ۲۸
 زرین کوب (عبدالحسین): ۱۹۱
 زریق ر. علی بن صدقه
 زریق بن علی بن صدقه ازدی: ۱۶،
 ۲۵، ۵۰، ۵۳، ۷۵، ۸۱، ۱۲۵، ۱۵۰
 زنادقه: ۱۱، ۳۷
 زهیر بن سنان تمیمی: ۴۹
 زیدی: ۷

ژ

سمیات (پادشاه ارمنی): ۱۵۲
 سمیات شهید: ۱۵۲، ۱۷۶

ژرژ: ۱۲۱

س

سمیات ناهاتاک: ۱۵۲، ۱۷۶
 سمیانتان: ۱۴۷
 سمیاط: ۱۲۰، ۱۴۶
 سمیت: ۱۴۷
 سمعانی ۱۲-۱۳، ۲۷، ۱۳۶ ر.
 عبدالکریم بن محمد
 سنبار: ۷، ۲۵، ۶۶، ۱۱۹-۱۲۰ ر.
 سنقاد
 سسیدی: ۲۳
 سنباریه: ۲۷
 سمیاط: ۱۱۹-۱۲۰
 سمیاط باگراتونی: ۱۲۰
 سنمات بن آشوت الواتی (ابوالعباس)
 ۱۵۷
 سنمات بن اشوط: ۱۶۲، ۱۶۵، ۱۶۸
 سنجاریب بن سواده: ۱۶۵-۱۶۸

ساجیان: ۱۵۲، ۱۶۰
 ساسانی: ۱۴۵، ۵
 سامانیان: ۱۹، ۵۸، ۵۹-۱۴۵، ۵۹
 سالارها: ۱۵۳
 سامی: ۶
 سانارایونی: ۱۴۶
 ساهاک: ۱۱۸-۱۱۹، ۱۴۹، ۱۷۹-
 ۱۷۲
 سبویه: ۲۳
 سپرم: ۱۴۹، ۱۷۱-۱۷۳، ۱۷۷
 سدیدجامگان ر. سدیدجامگان
 سترابون: ۱۴۲
 سرخ علمان: ۱۵، ۲۰، ۲۵-۲۶
 السری ر. ابوالسرانا
 سعیدی بن اصرم: ۵۳

ش

- شبل بن منقہ ازدی : ۹
 شپولر (ب.) : ۱۵۸ ، ۱۷۰ ، ۱۸۲
 شدادیان گنجه : ۱۸۳
 شروانشاه : ۲۲ ، ۱۶۵ ، ۱۶۶ ، ۱۶۸ -
 ۱۷۰ ، ۱۸۰
 شروانشاهان : ۱۷۰
 شروانی (خاندان) : ۱۶۸
 شروین : ۱۳ ، ۲۳ - ۲۴
 شعوبی : ۷
 شعوبیه : ۲۰ ، ۲۵
 شکتی‌ها : ۱۴۶ - ۱۴۸
 شمس‌الدین ر. محمد بن احمد
 شهاب‌الدین ر. یاقوت
 شهرک (پدرجاویدان) : ۲۸
 شیبانی : ۱۴۵ ، ۱۷۰
 شیطان : ۲۴
 شیلی : ۳۰

ص

- صاحب‌الزنج : ۱۵ ، ۲۵
 صالح آکس : ۹۰
 صدقه‌بن علی معروف بزریق : ۲۵
 صفا (دکتر ذبیح‌الله) : ۱۹۹
 صبار : ۱۴۶
 صناری : ۱۵۶
 صناریه : ۱۴۶ ، ۱۵۵ ، ۱۶۸
 صوفی : ۷
 صوفیان : ۲۰
 صول اربنکین : ۲۳

- ۱۷۱ ، ۱۳۳ ، ۱۸۱
 سنخاریب‌خچنی : ۱۷۷
 سنغاد : ۶۶ ، ۶۷ ر. سنغاد
 سنکریم : ۱۷۱ - ۱۷۴
 سن‌مارتن : ۱۷۴
 سواده بن عبدالحمید الجمالی قیزی
 ۵۰ - ۵۱ ، ۱۱۸ - ۱۱۹ ، ۱۴۹
 سوهان ر. گریگور
 سه برادران : ۱۵۳
 شهرک (پدرجاویدان) : ۲۸ ، ۱۳۹
 سهل (پدرجاویدان) : ۲۷ ، ۱۲۹
 سهل بن ساباط : ۸۰ - ۸۱
 سهل بن سنغاد : ۱۱۴ ، ۱۱۹
 سهل بن سنغاد بصرایی : ۴۱ - ۴۲ ،
 ۴۴ ، ۶۳ ، ۶۷ ، ۶۸ ، ۸۲ ، ۸۴ ، ۱۰۲ - ۱۰۳ ،
 ۱۰۵ - ۱۰۶ ، ۱۱۱ ، ۱۱۶ - ۱۱۷ ، ۱۱۹ ، ۱۲۳ ،
 ۱۲۵ ، ۱۳۴ ، ۱۴۱ - ۱۴۲ ، ۱۴۴ ، ۱۴۶ -
 ۱۵۱ ، ۱۵۳ ، ۱۵۷
 سهل پسر سمباط : ۱۱۷
 سهل سمباتشان ارانشاهیک : ۱۴۸
 سهل سیوری : ۱۴۸
 سیانجه : ۶۵
 سیاوردی (نیرزین) : ۶۵
 سیاوردیه : ۶۵
 سید بن انس : ۷۵
 سیساک : ۱۴۵
 سیویبها : ۱۴۹
 شاپور : ۱۲۱
 سایوه : ۲۱ ، ۱۵۴
 شاهمورین طاهر بن محمد اسمرائیلی
 (ابوالمظفر) : ۲۱ ، ۱۸۷